

Нема кращого друга, як добра супруга (Добра жінка є найкращим другом для чоловіка).

Старий друг краще двох нових (Про надійність старих друзів).

Друга шукай, а найдеши – тримай (Бережи своїх друзів).

Нових друзів набувай, а старих не забувай.

Таким чином, варто зазначити, що у малих фольклорних жанрах українців (прислів'ях, приказках) відображено ідею добра як основну категорію в ієрархії цінностей; правду (істину) як принцип життя; рефлексування українців над категорією щастя у малих фольклорних жанрах. У прислів'ях, приказках наявне специфічне відображення сили любові та її значення у житті людини, дружба відображена як світоглядний принцип людського життя.

1. Діденко В., Табачковський В. Світогляд // Філософський енциклопедичний словник / Голова редакційної колегії В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 569 – 570.

2. Дмитренко Микола. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – 576 с.

3. Єфименко В. Дружба // Філософський енциклопедичний словник / Голова редакційної колегії В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 174 – 175.

4. Єфименко В. Щастя // Філософський енциклопедичний словник / Голова редакційної колегії В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 729.

5. Крилова С. Любов. // Філософський енциклопедичний словник / Голова редакційної колегії В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 744 с. – С. 348 – 349.

6. Янів Володимир. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шафовал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 341 с.

УДК 811.373.6

Ольга Петрушенко (Хмельницький)

ЕТНОКУЛЬТУРНА ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ «ЧАС»

(філософська інтерпретація та експресивна репрезентація категорії часу в поетичному дискурсі другої половини ХХ століття)

У статті окреслено філософські та етнокультурні підходи до обґрунтування категорії «часу». Простежено шляхи асоціативно-образного розгортання відповідної темпоральної категорії в українській поезії другої половини ХХ століття. Доведено стилістичну значущість номінації «часу» як ключового мовно-естетичного знака етнокультури.

Ключові слова: темпоральна категорія, номінація, знак етнокультури, метафора, епітет, порівняння.

«Час» – поняття з великим ступенем узагальнення й абстрактності, одне з базових понять науки, філософії та культури. Воно пов'язане з поняттями «історія» та «еволюція» [9, 171]. На рівні мови категорія «часу» не тільки стає одним із способів лінгвального відображення об'єктивної реальності, але й константою національної мовної свідомості, носієм етномаркованих уявлень про навколишню дійсність, про протяжність і послідовність зміни станів усіх матеріальних систем і процесів у світі.

У сучасній українській лінгвостилістиці дослідження мовних одиниць, згрупованих за семантико-тематичною ознакою навколо абстракту «час», особливостей його образно-естетичного й експресивного розвитку в українській поетичній мові другої половини ХХ ст. розглядалося багатьма лінгвістами (О. М. Задорожна, Л. М. Дзиковська, М. В. Цегельська, Л. В. Кравець), але ще й сьогодні деякі аспекти цієї проблеми залишаються відкритими. Ця обставина слугує вагомим мотиваційним чинником для обґрунтування *актуальності* запропонованої статті.

Мета нашої розвідки полягає у здійсненні комплексного аналізу концептосфери «час», простеживши шляхи її асоціативно-образного розгортання в українській поезії II половини ХХ ст. та обґрунтуванні її стилістичної значущості як ключового мовно-естетичного знака етнокультури.

Для реалізації відповідної мети визначено такі завдання:

- узагальнити філософські та культурологічні підходи до обґрунтування категорії «часу» як основної фундаментальної та універсальної світоглядної категорії функціонально-семантичного аналізу;
- з'ясувати лінгвостилістичну значущість конститuentів понятійної категорії «часу» як засобів моделювання національної мовної картини світу;
- описати загальні тенденції та індивідуально-авторські особливості стилістичної адаптації та структурно-семантичної трансформації слів – носіїв темпоральної семантики;

Визнаючи важливість категорії «часу» для з'ясування дистрибутивних параметрів національно маркованої картини світу, розуміємо, що постійна увага до осмислення та засобів мовної репрезентації семантики «часу» є цілком виправданою. Адже «в кожній національній культурі є ... особливі стереотипи мислення й мовної поведінки, властиві тільки цій лінгвокультурній спільноті. Такі стереотипи є частиною мовної свідомості; їх розуміють як певні фіксовані уявлення про певний об'єкт чи клас об'єктів, що є одним із способів відображення дійсності» [10, 36]. А саме уявлення про «час» репрезентують один із найяскравіших

компонентів національного світосприйняття й світовіддзеркалення: «посідаючи важливе місце у моделі світу, «час» належить до числа понять, які творять основний семантичний «інвентар» культури народу й суспільства, до того ж характеризує і духовні процеси, які в ньому відбуваються» [10, 36].

Зважаючи на те, що час як фундаментальна світоглядна категорія формує концептуально важливий фрагмент національно-мовної картини світу, звернімося до історії його філософського та культурологічного трактування.

Зазначимо, що інтерес людини до часу, намагання усвідомити його здійснювалися вже на етапі міфологічного мислення. У найдавніших міфологіях час не усвідомлюється як континуум, тому немає чіткої його періодизації, відсутній також виразний поділ часопростору на минуле, теперішнє та майбутнє. Іншими словами, міфологічна картина часу не віддзеркалювала об'єктивної циклічної моделі часу. «Відчуваючи вплив часу, схилившись перед ним, людина міфологізує його; усвідомлюючи тлінність свого існування, безсилля проти плину й спливання часу, свою слабкість і минуність, вона звертається до своєї душі й творить силу, що укріплює дух» [7, 80]. У такий спосіб відбувається перехід від міфологічного до релігійного осмислення світу й часу як форми його існування.

О. В. Тарасова, досліджуючи базовість категорії «часу», зазначає, що за його допомогою «визначається співвідношення між лінгвальною та екстралінгвальною діяльністю етносу і формується певна, багато в чому національно маркована картина світу» [10, 36]. Природно, що одним із визначальних параметрів української національно-мовної картини світу теж є «час», семантика якого ускладнена глибинними етнокультурними нашаруваннями. Вони зумовлені тим, що «етносимволіка слова, тісно переплетена з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури» [3, 3]. Базоване на рефлексях давнього світогляду системне етнолінгвістичне трактування поняття *час* та його конкретизаторів (*весна, зима, літо, осінь; березень, липень, грудень; ранок, день, вечір, ніч; Великдень, Купала* і т. ін.) подане в словнику-довіднику В. В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» [3, 28–254].

Варто вказати, що нині особливого концептуального звучання набула теза про те, що мова – це домінуючий спосіб існування культури, код нації. Відповідно до цього акцентовано увагу на зв'язку етнокультурних уявлень про час та способів їх експлікації у мові, зокрема у поетичному дискурсі.

Лексична парадигма образу *час* передусім репрезентована назвами часових відтинків – від найбільш абстрактних (*час*, *вік*, *вічність*), до конкретних номінацій (*день*, *ніч*, *ранок*, *вечір*, *зима*, *весна*, *літо*, *осінь*).

Встановлено, що поетичне зіставлення базових філософських і мовно-естетичних категорій *час* і *простір* стає можливим насамперед з огляду на дифузність лексико-семантичних угруповань лексики, їхню здатність до парадигматичного і синтагматичного розвитку, перетину з елементами інших тематичних та лексико-семантичних груп. З погляду структурної організації стилістично найкомфортнішою для співвіднесення *час – простір* виявляється модель генитивної метафори: *Посіяв бабки з-під хвилястих нош/ І часу й простору розсунув межі* (Е. Андієвська);

Зауважимо на тому, що значна кількість метафор, які можна згрупувати за параметром змістового співвіднесення *час – природа*, а також їхня семантична диференціація на кілька підтипів (*час – вода*, *час – рослина*, *час – істота* тощо) дає підстави для кваліфікації її як макромоделі. Найбільш репрезентативне серед згаданих підтипів – метафоричне співвіднесення *час – вода*, яке генетично закорінене в міфологічному світогляді наших предків. Його найактивнішими вербалізаторами є граматично узалеженні в структурах генитивної метафори поняття *час* і *ріка* (*ріка часу*), *хвилі* (*хвилі часу*), *краплі* (*краплі часу*) і т. ін. Пор.: *Давай попливемо у ніч коротку/ назад по ріці незворотнього часу* (Л. Костенко); *А хвилі часу б'ються об борти/ Моїх стремлінь* (І. Гнатюк);

Отже, можна цілковито погодитися з тим, що на формування внутрішньої форми образу *час* «істотно вплинули міфологія з її архетипами та пізніші уявлення людей про навколишній світ» [6, 193].

Л. В. Кравець слушно вказує на існування предметноувальної метафоричної мікромоделі *час – нитки*. На думку дослідниці, такий тип образного співвіднесення пов'язаний з тим, що «поряд з уявленнями про циклічність часу в європейців існувало сприймання його як конкретного предмета, тканини на верстаті богів, нитки якої – це людські долі, що їх обрізають норни (нижчі жіночі божества, які визначають долю людини – О. П.). На основі цього постала метафорична модель *тканина, нитка → час*» [6, 195]. Пор.: *Там час себе по ниточці тороче* (М. Вінграновський).

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що в мові аналізованих творів традиційний для української словесності поетонім *час* зазнає помітних функціонально-естетичних трансформацій. Цьому сприяють загальний напрямок опрацювання авторами поетичного матеріалу та особливості індивідуально-авторського бачення світу.

У системі лексичних засобів маркування художнього часу особливе місце посідають назви пір року - *весна, літо, осінь, зима*. Ці назви нале-

жать до активно вживаних одиниць українського поетичного словника другої половини ХХ століття.

Відомо, що універсум *часу* людина сприймає, усвідомлює та відображає у конкретніших, «осяжніших» темпоральних відтинках, структурування яких підказує їй побутовий досвід. Пори року, назви яких слугують об'єктом дослідження в цьому структурному підрозділі, відбивають циклічну модель членування часу (точніше, такого періоду його виміру, як *рік*) на систематично повторювані періоди і пов'язані з ними цикли життя природи. Тому в мовно-поетичній свідомості вони закріплені як універсальні символи народження, росту, смерті й відродження, упорядковані цикли природи та людського життя.

Підтвердженням цьому слугують контексти, художньо-естетичний сенс яких забезпечують ужиті в логічній хронологічній послідовності назви пір року (та / або назви місяців як їх текстові конкретизатори), що відбивають загальну циклічну модель розвитку часу: *Ось наші ночі серпень вижне, прокотить вересень громи, / і вродить небо дивовижне скляними зорями зими! І знову джміль розмружить квітку, і літо гратиме в лото. І знов сплете на спицях плітку сторукий велетень – Ніхто.* (Л. Костенко). Такі поетичні фрагменти – це індивідуально-авторські вияви загальної національної мовно-ментальної орієнтованості українців на гармонійне співжиття з природою, намагання жити в її світі та її ритмі. Адже «емоційно-чуттєвій природі українця властиве не “природоборство”, а слідування природі, інтуїтивне заглиблення в суть її процесів. Досвід такого спілкування з природою і становить основу його духовної культури» [5, 325].

Здійснивши дослідження, констатуємо, що у поетичній мові назви пір року *весна, літо, осінь, зима* набувають також вторинної образності. Цей процес Ю. М. Караулов тлумачить як установаження стійких асоціативних зв'язків кожної з названих номінацій, зв'язок з певним образом, «для якого це слово використовується як постійна, закріплена за ним назавжди мнемічна опора» [4, 207]. Зокрема, до таких зараховуємо усталені, вже кодифіковані словниками різних типів (напр., загальномовними, поетичного слововживання, мовних знаків етнокультури тощо) асоціативні паралелі *весна – юність, молодість, кохання, осінь – похилий вік, згасання емоцій, сум, зима – старість, завмирання, смерть*.

Кореляція *зима – сніг – білий* належить до універсальних асоціацій, які, на думку В. М. Телії, завжди супроводжують процеси мислення, оскільки мають мовно-розумову природу і відповідають нашим знанням та уявленням про світ [11, 95]. Завдяки цьому реальні образи навколишньої дійсності можуть стимулювати оформлення в уяві людини

ірреальних образів, які почасти мають символічний характер. Екстраполюючи цю тезу на метафоричну репрезентацію образу *зима* у мові досліджуваної поезії, відзначимо образи, які засвідчують взаємонакладання мікрополя «зима» та макрополя «людина». Ідеться передусім про традиційні для української поетичної мови співвіднесення *зима* – *старість, похилий вік; іній, сніг* – *сивина* тощо, в яких лексеми тематичної групи «зима» утворюють сталі асоціативні ряди з лексемами тематичної групи *людина*: *І першим снігом притрусило скроні./ Якому вже не та- нуть по весні* (Б. Олійник); *... не хочеться компресів сивих віхол/ на по- вних крові скронях* (Ю. Коломиєць). Знаменно, що віднайдені авторами нові ракурси мововираження традиційних асоціацій (напр., конкрети- зована епітетом *сивий* генитивна метафора *компреси віхол*) переконливо підтверджують думку С. Я. Єрмоленко про те, що образна, поетична мова «не обмежується традиційними тропами й фігурами, а наповнює естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворює їх у систему художньо-мовного бачення світу» [2, 301].

Метафорчне осмислення *весни* – універсальне в українській словесності. На його основі в мові української поезії другої половини ХХ ст. розвивається цілий ряд індивідуально-авторських образних значень, які забезпечують метафоричне розгортання цієї номінації як у межах лексико-семантичного поля «час», так і в широкому контексті національної поетичної традиції другої половини ХХ ст.

До стереотипних, кодифікованих і поетичною практикою, і лексикографічними джерелами значень номінації *весна* належить лексико-семантичний варіант «що-небудь початкове, яке провіщає розквіт, розвиток, перемогу чогось» [1, 124]. Відповідне значення – традиційне для української словесності, оскільки воно об'єктивно мотивоване циклічним пробудженням природи та пов'язаними з ним позитивними емоціями: «Від весни колись починали на Русі відлік нового року. Оживала природа, раділи, веселилися люди» [2, 34]. Таке значення показово відбито у фольклорі (пор. образно-символічну систему веснянок: *Да весна, весна, днем красна./ Да що ти нам принесла?/ Принесла я вам літечко, зеленес житечко./ Да хрещатий барвіночок/ Да за пишиенький васильочок./ Дівкам по віночку./ Парубкам по квітоньці./ По гарненькій дівоньці*) і продовжується в індивідуально-авторській творчості.

Універсалізація розглядуваної семантики показово відбувається в екзистенційній позитивно маркованій кореляції *відродження* – *воскресіння*, пор.: *А верба, як сива удовиця./ Весняного воскресіння жде* (М. Руденко).

Зазначимо, що експресивно-емоційний образ аналізованої номінації вдало доповнює зафіксована в «Словнику знаків етнокультури» теза про те, що «весна асоціюється з радістю, здійсненням бажань, добрими сподіваннями» [3, 80]. Відповідна семантика реалізується в метафорах різного структурно-граматичного оформлення – епітетних: *Життя – це, мабуть, усміх весняний* (Д. Павличко), предикативних: *І засміялась провесінь: – Пора!* (Л. Костенко) тощо.

Апелюючи до мовного та побутового досвіду читачів, поети слушно звертаються також до асоціативного пов'язування весни з прильотом птахів. Це логічно зумовлює активне втягування у мікрополе «весна» національно маркованих орнітономів *ластівка, жайвір* і т. ін.: *Крилаті брови ластів'їні/ Несуть на крилоньках весну* (І. Драч); *Може б не було/ весни без жайворів,/ якби збилися вони/ з путі* (А. Пашко).

Акцентуємо увагу на тому, що у межах розгортання лексико-семантичного мікрополя «весна» спостерігаємо також регулярне звернення до народнопісенного досвіду освоєння відповідного образу, а також до практики його використання в поезії попередніх періодів. До таких належать:

– ремінісценція до системи народної пісні, зокрема до тропів веснянок: *Ой весна-красна, що ж нам винесла?/ Як ти звісила по небесоньках долю-райдугу* (І. Драч); *Провіщає/ раннім громом красну/ весну* (І. Драч);

– інтертекстуальні апеляції до відомих українському читачеві текстів-прецедентів: *Як упав же він на білий,/ На останній сніг весни, – / Налетіли гуси та й сіли/ В узголів'ї, мов сні* (Б. Олійник).

Лінгвопоетична розбудова назви пори року *літо* відбувається на ґрунті її загальномовної семантики. В. В. Жайворонок слушно акцентує увагу на тому, що в народному баченні період середини літа нерозривно пов'язується з мотивом досягання плодів, першим урожаєм: «з цією порою в народі пов'язані сподівання на урожай» [3, 339]. Наприклад: *Рве синій вітер білі посторонці./ А в серці літа – щедрий сонцепад./ І зливками розтопленого сонця/ лежать цитрини, груші й виноград* (Л. Костенко). Наголосимо на тому, що в мовній свідомості авторів *літо* усвідомлюється й відображується в річищі національної мовно-поетичної традиції.

До традиційних для української мовно-поетичної свідомості належить також тема «осінь – пора збирання урожаю», яка в мові аналізованої поезії розвиває власну образну парадигму. Її логічність підтверджена, зокрема, в словнику «Знаки етнокультури», де відзначено: «у народі цей період [осінь] пов'язують з достатком .., у цю пору ніко-

му не загрожує голод» [3, 423]. Передусім звертаємо увагу на текстове навантаження назв овочів і фруктів (*картопля, цибуля, гарбузи, морква, овес*), поява яких умотивовується настанням осені: *Під осінь в кожному селі/ немов димки димлять жертовні – копають люди картоплі .../ Вінки цибулі бурштинові/ там висять просто на тинах .../ сидить бабуся, як Деметра, у відрах моркву продає* (Л. Костенко); *Осіньня наставає вже пора/ І жовкнуть листя й гарбузи пузаті* (В. Стус).

Інтенсивному розвитку цього фемінного напрямку персоніфікації сприяє традиційне для української поезії асоціативне зіставлення *осінь* – роботяща жінка, господиня, майстриня: *Ще не змолола осінь, а зима засипала в коші багате мелево* (Д. Павличко); *Осене, осене,/ знімай листя з дерев./ ховай туман у глечики* (В. Голобородько);

На рівні мови відповідна категорія «часу» не тільки стає одним із способів лінгвального віддзеркалення об'єктивної реальності, але й константою національної мовної свідомості, носієм етномаркованих уявлень про навколишню дійсність, про протяжність і послідовність зміни станів усіх матеріальних систем і процесів у світі. Тому увага до осмислення семантики часу, засобів мовної репрезентації цієї категорії є цілком виправданою.

Отже, здійснене дослідження дає підстави констатувати активність уживання номінації «час» на всіх етапах розвитку української поетичної мови другої половини ХХ століття. Лінгвістичне розуміння і трактування темпоральної номінації генетично пов'язане з філософською, природничою та етнокультурною концепціями «часу». Відповідна номінація продуктивно розвиває свій асоціативно-образний та експресивно-оцінний потенціал, стає одним із виразників національної мовно-поетичної та часової картини світу.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. — 1426 с.

2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко — К. : Довіра, 1999. — 431 с.

3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.

4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов // [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. — М. : Наука, 1987. — 264 с.

5. Кисельов М. М. Екофільні традиції української культури / М. М. Кисельов // Феномен української культури: методолог. засади осмислення. — К. : Фенікс, 1996. — С. 319—335.

6. Кравець Л. В. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. / Л. В. Кравець // Лінгвостилістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка: зб. наук. пр. — К., 2007. — С. 192—197.

7. Рябцева Н. К. Аксиологические модели времени / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка : культур. концепты. — М. : Наука, 1991. — С. 78-95.

8. Словник української мови: в 11 т. — К. : Наук. думка, 1970. — 1980 с.

9. Степанов Ю. С. Константы: слов. рус. культуры : опыт исслед. / Ю. С. Степанов. — М.: Языки рус. культуры, 1997. — 824 с.

10. Тарасова Е. В. Время как компонент лингвокультуры / Е. В. Тарасова // Вестн. МГУ. — 2000. — Т. 3, № 4. — С. 36-38. — Сер. «Филология»).

11. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и линвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М. : Языки рус. культуры, 1996. — 288 с.

The philosophical and ethno-cultural approaches to substantiation of the category "time" are outlined in this article. The main ways of the associative and figurative deployment of the temporal category in Ukrainian poetry of the second half of the XX century are observed. Stylistic significance of the category "time" as a linguistic and aesthetic sign of ethnic culture is proved.

Key words: temporal category, nomination, sign of ethnic culture, metaphor, epithet, comparison.

УДК 821.161.2.09

Марія Стецик (Дрогобич)

**„...Я ТІЛЬКИ У СЛОВІ ЖИЛА“
(ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ СЛОВО - МОВА
В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО)**

Статтю присвячено вербалізації концепту „слово – мова“ в поетичній творчості Ліни Костенко. Акцентовано на тому, що лінгвокультурогема слово виступає найсуттєвішим виявом внутрішнього Я, формою причетності до свого народу і людства, символом творчості, потенційної нескінченності сенсів, архетипом національного духу.

Ключові слова: слово, концепт, символ, сема, архетип, образ, поетична творчість.

Ось уже понад піввіку Ліна Костенко тріумфально йде дорогою, яку звуть Поезією, усім стилем свого життя й творчості заслуживши на всенародну любов і повагу. Її Муза, строга й вишукана, повсякчас нагадує нам, що Ліна Костенко – одна з небагатьох, кого ми звемо аристократами духу, які протягом усього життя зберігають горду поставу й не хияляться під нещадними вітрами історичних зламів та політичних кон’юктур. Уже понад півстоліття живемо в силовому полі естетики й високої етики її поетичного слова. Це слово сприймають читачі, хочуть ним думати, надають йому символічного значення, що й забезпечує самостійне жит-